

BİBLİOQRAFIYAŞÜNASLIQ

Nadir İslam oğlu İsmayılov
Bakı Dövlət Universiteti
Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
nadirismayilov@bsu.edu.az

Zahidə Tofiq qızı Rzayeva
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
zahidarzayeva@bsu.edu.az
Orcid id: 0000-0003-3696-6950

UDC 005.92+004.91

KİTABXANALARDA SƏNƏD AXININ TƏDQIQINƏ DAİR
TƏTBİQİ TƏDQIQATLAR

Xülasə: Məqalədə sənəd axının ümumi tədqiqinə dair tətbiqi tədqiqatlar xarici müəlliflərin əsərlərinə istinadən müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Tətbiqi tədqiqatların çətinlik dərəcəsi təhlil edilən illik sənədin mikro axınının həcmi təhlil edilmiş, obyektiv miqyası və inkişaf tempinə görə tətbiqi tədqiqatların çətinliyinə əsasən sənəd axınının müxtəlif səviyyələri tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: kitabxana, bibliografiya, sənəd, sənəd axını, tədqiq, tətbiq, kəmiyyət göstəricisi.

Nadir İslam oğlu İsmayılov
Zahida Tofiq gizi Rzayeva

Applied research on document flow research in libraries

Summary: The article compares applied research on the general study of document flow with reference to the works of foreign authors. The volume of micro-flow of the annual document analyzed the degree of difficulty of applied research was analyzed, different levels of document flow were studied based on the difficulty of applied research according to the objective scale and pace of development.

Key words: Library, bibliography, document, document flow, research, application, quantitative indicator.

Надир Ислам оглу Исмаилов
Захида Тофик гызы Рзаева

Прикладные исследования
в изучении документооборота в библиотеках

Резюме: В статье сравниваются прикладные исследования по общей методике документооборота со ссылками на работы зарубежных авторов. Проанализирован объем микропотока годового документа, проанализирована степень сложности прикладных исследований, исследованы разные уровни документооборота исходя из сложности прикладных исследований в соответствии с объективным масштабом и темпами развития.

Ключевые слова: библиотека, библиография, документ, документооборот, исследование, приложение, количественный показатель.

Giriş: Hər bir xalqın intellektinin əsasını, bünövrəsini təşkil edən, illərlə, əsrlərlə yaranan təcrübəni toplayan, bu gündən sabaha daşıyan xüsusi mühafizə obyektlərindən biri də kitabxanalardır. Kitabxanalar mədəniyyətin mühüm tərkib hissələrindən biridir. Azərbaycan ərazisində kitabxananın nə vaxt və harada yaranması haqqında dəqiq məlumat olmasa da, tarixin erkən çağlarından bu xalqın təhsilə, elmə, kitab və kitabxanalara böyük qiymət verməsi, onu qoruyub saxlaması haqqında faktlar vardır. Kitabxana sosial institutunun müasir fəaliyyəti, iş şərtləri, şəraiti kitabxana işi sahəsində son dərəcə aktual problem olan elmi əsaslandırılmış, ölçülmüş və effektiv dövlət siyasətini şərtləndirir. Bu cür məsələlərin həlli kitabxana işinin inkişaf qanunauyğunluqlarının inkişafını öyrənməyə istiqamətlənmiş, kitabxanaşünaslıq-bibliografiyaşünaslıq sahəsində sənədlərin tədqiqinə dair tətbiqi tədqiqatlarının aktivləşdirilməsini tələb edən elmi-nəzəri sahədə toplanmış sənədlərin istifadəsinə və işlənməsinə əsaslanmalıdır. Bütün bunlar sənəd axınının tədqiqinə kəmiyyət üsullarının, xüsusən keyfiyyətli tədqiqat metodlarının hesabına ölkə kitabxanaşünaslıq tədqiqatlarının metodoloji bazasının genişləndirilməsinin mövcud tendensiyalarını müəyyən edir. Belə ki, qeyd etmək lazımdır ki, son dövrə qədər onların xarakter xüsusiyyəti kəmiyyət təhlilinin köməyi ilə bir qayda olaraq, yalnız kitabxana fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektləri, tərəfləri öyrənilirdi.

Dünya sənəd axınının fundamental tədqiqatları nəzəri informatika, bibliografiyanın nəzəriyyəsi, eləcə də ümumilikdə dərkətmə nəzəriyyəsi və informasiya kommunikasiyaları sahəsində aparılır. Dünyada sənəd axınında həlledici məqamlar tədqiq edilir: sənəd axınının inkişaf mərhələləri, xassələri, strukturları, onun inkişaf qanunauyğunluqları və müxtəlif tarixi dövrlərdə sənəd axınından istifadə tədqiq edilir. Bəşər tarixində sənəd axınının rolu, dünya sənəd

axınının artım tempi, onun cəmiyyətdə fəaliyyətinin təşkilatı aspektləri tədqiq edilir.

Tətbiqi tədqiqatlar konkret praktik məsələlərin həll edilməsi üçün aparılır. Onun nəticəsindən bir çox metodik məsələlərin həlli asılı olur. Tədqiqatların əsas mərhələlərinin mənimsənilməsi üçün elə obyekt seçmək lazımdır ki, onun başa düşmək mümkün olsun, maraqlı, əyani olsun, praktik əhəmiyyətə malik olsun. Belə ki, şəkil qalereyası öz ərazinin əhalisi üçün çəkillər fondu yaradırsa, ümumilikdə təsviri incəsənət üzrə mikro sənəd axınının öyrənilməsi çətin ki, maraqlı olsun.

Sənəd axınının tədqiqində əsas struktur quruluş olaraq qeyd edilə bilər ki, sənədli informasiya mənbələrinin tədqiqi onların funksional və məzmunca əlaqəsindən asılıdır. Axınının müəllif, növ, tematik strukturu ayrılmışdır. Həmçinin daşıyıcı əlamətinə, yayılma üsullarına, tirajına, sənədlərin həcminə və s. əlamətlərə görə də struktur əlaqələr ayrılabilir. Biblioqrafik fəaliyyət zamanı daha çox sənəd axınının tədqiqinin tematik, tip-növ, coğrafi, dil, nəşriyyat, təşkilat və müəllif əlamətinə görə strukturunu nəzərdən keçirilir. Sənəd axınının tədqiqinin biblioqrafiyalaşdırılması və biblioqrafik xidmət zamanı təhlili nəşrlərin seçilməsi və axtarışını asanlaşdırmağa imkan verir. O göstərir ki, hansı müəllif və müəllif kollektivlərinə, müəssisələrə, şirkətlərə, ölkələrə xüsusi diqqət ayırmaq lazımdır.

Əsas hissə: Beləliklə, tətbiqi tədqiqatlar nisbətən kiçik, mövzu baxımdan eynicinsinli olan və tamamilə aşkar edilmiş sənədlərin mikro axınında aparılır.

Tətbiqi tədqiqatların çətinlik dərəcəsi təhlil edilən illik sənəd mikro axınının həcmindən asılıdır. Bu da öz növbəsində təsvir edilən obyektiv miqyası və inkişaf tempindən asılı olur. Bu əlamətlər üzrə tətbiqi tədqiqatların çətinliyə görə üç əsas səviyyəsini ayırmaq olar.

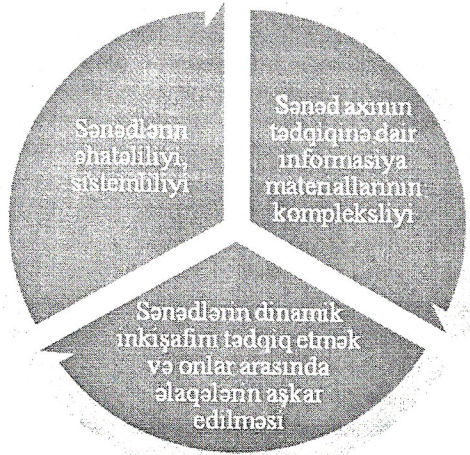
I səviyyə - qısa dairəli formallaşdırılmış tək-tək obyektlər üzrə sənəd şleyfinin təhlili.

II səviyyə - lokal sənəd mikro axınında toplanan bir neçə obyektin müştərək olması (çətin seçim əlamətlərinin qarışıqlığı təsirin qiymətləndirilməsi, müqayisə edilməsi və sənədlərin təhlil parametrləri).

III səviyyə - zəif qurulmuş predmet sahəsi olan analoq-obyektlərin qanunauyğunluqlarının, tendensiya və perspektivlərinin aşkar edilməsi, mövzu və keyfiyyət meyarları üzrə daha əhəmiyyətli sənədlərin seçilməsi.

Hər səviyyənin tətbiqi tədqiqatlar metodikasında öz xüsusiyyətləri vardır. Axınının öyrənilməsi keyfiyyəti sənədin ətraflı şəkildə biblioqrafik seçimindən asılıdır.

Kitabxanalarda sənəd axınının tədqiqinə dair
tətbiqi tədqiqatların üstünlükləri

Sənəd axınının tədqiqi informasiya cəmiyyətinin əsas elementi hesab edilir. Peşəkar məsələlərin effektiv həlli üçün mütəxəssis sənəd axınının tədqiqi, inkişaf qanunauyğunluqlarını və strukturunu bilməlidir. O, sənəd axınında dinamik prosesləri xarakterizə edən göstəricilərin müqayisəsi və hesablanmasına dair yenilikləri bilməlidir. Sənəd axınının tətbiqi tədqiqatlarının nəticələri 2 əsas istiqamətdə istifadə oluna bilər:

- Müəssisənin, kitabxananın, informasiya xidmətinin modernləşdirilməsi və inkişafı;

- Oxucuların, daxili mütəxəssislərin və müəssisələrin onların elmi, peşəkar fəaliyyətinə, özünü tədrisə kömək məqsədilə sorğularının həyata keçirilməsi.

Tədqiqat obyektinin lokallaşdırılması: Tədqiqat planlaşdırılması üçün məsələnin formula edilməsi kifayət deyildir. Elmlər Akademiyasının tanınmış bibliografları N.M.Pozov və L.M.Gerasimova öz metodik vəsaitlərində qeyd etdiyi kimi onun lokalizasiyasının da təyin edilməsi zəruridir. Əvvəlcə tədqiqatçı sorğunun hər elementini onun lokalizasiyasının təyin edilməsi məqsədilə təhlil etməlidir. Bu zaman aşağıdakı əlamətlər müəyyən edilməlidir:

-terminoloji – obyektin və tədqiq edilən məsələlərin mövzu hədlərinin dəqiqləşdirilməsi üçün.

-coğrafi və dil - xarici nəşrlər, digər dillərdə olan xarici nəşrlərin zəruriliyi.

-xronoloji- sənəd mikro axını və istinadlarının əhatə etdiyi müddət.

-praqmatik - praktik vəzifələrin dəqiqləşdirilməsi və təhlil üçün massivə toplanması zəruri olan sənədlərin müxtəlifliyi.

Hər bi məhdudlaşdırıcı üzrə qərar qəbul edilir. Onun dəqiqliyində əminlik yoxdursa, onda biblioqraf-analitik məhdudlaşdırıcı ilə bağlı verdiyi qərarı oxucu, sifarişçi və ya şöbə müdiri ilə razılaşdırılmalıdır. Bunun üçün mübahisəli suallar dəqiqləşdirilir.

Tədqiqat məqsədinin konkretləşdirilməsi: İnformasiya istifadəçi çox nadir hallarda sorğunun məqsədini təyin edir. Onu dəqiqləşdirmədikdə alınan nəticələr sanki simasız olur, tədqiq edilən mikro axına nəzərən fərqli mahiyyətə malik olur. Biblioqraf-analitik sifarişçi və ya oxucu ilə axtarışın məqsədini müzakirə edir. Biblioqraf onun təyin edilməsinin müxtəlif səviyyələri haqqında təsəvvürlərə malik olmalıdır.

XX əsrin ikinci yarısında tətbiqi tədqiqatların səciyyəvi məqsədi obyektin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, tendensiyaların aşkar edilməsi və inkişaf problemlərinin təyin edilməsi kimi göstərilirdi.

Məqsədin ətraflı öyrənilməsi üçün onun tətbiqi sahəsinin geniş təyin edilməsi zəruridir (elmi iş üçün, tədris üçün, professional fəaliyyət). Biz nəticələrin tətbiq ediləcək əsas nöqtələri bilməliyik. Onu görə aşağıdakı suallar üzrə detallara ayırmaq lazımdır: "alınan nəticələr niyə və harada lazım olacaq"- "axtarış üçün", "dəyişikliklər etmək üçün", "tədqiqatlar üçün", "şəxsi təhsil üçün".

Beləliklə, tətbiqi xarakterli bibliometrik tədqiqat dəqiq ifadə edilmiş məqsədə malikdir- mövzunun tədqiqində yeni istiqamətin tapılması, istehsalatın modernizasiyası, məhsulun realizə edilməsi üçün yeni bazarların araşdırılması və s. Məqsədin yekun təyin edilməsi minimum iki elementə əsaslanır: axında nə və nə üçün tədqiq edilir.

Daha sonra məqsəd mərhələli həll edilən əsas vəzifələr üzrə təhlil edilir. Onlar əsas fəaliyyətin ardıcılığını təyin edir. Məsələn:

-son 3 ildə mövzu üzrə müəlliflərin nəşrlərinin siyahısını tərtib etmək, onların nəşr aktivliyinin tezliyinin qiymətləndirilməsi.

-nəşr məhsuldarlığı üzrə aparıcı müəllifləri və onların əsərlərinə istinad edilən tezliyini təyin etmək.

-aparıcı müəlliflər üçün tədqiqat tematik profilinin təyin edilməsi və s.

İri miqyaslı sorğular üçün texniki vəzifələr və ya tədqiqat proqramı qarşıya qoyulur.

"Sorgu-cavab" rejimində lokal tədqiqatlar üçün tədqiqat proqramını elektron poçt ilə təyinetmək olar.

Kitabxana-biblioqrafiya xidmətinin həddlərindən kənara çıxaran iri miqyaslı sorğular müqavilənin bağlanması, texniki vəzifənin dəqiqləşdirilməsini, nəticələrin sifarişçiyə təhvil-təslim aktı üzrə verilməsini tələb edir.

Mərhələnin vəzifəsi mikro axının aşkar edilməsi və təhlil edilməsi üçün texnoloji sxemin tərtib edilməsi, işin təqribi həcmnin təyin edilməsindən ibarətdir. Bunun üçün artıq başlanğıc mərhələdə obyektin və ya problemin predmet sahəsini təyin etmək lazımdır. Kitabxana-bibliografiya təsnifatının əsas predmet rubrikalar təstinin təyin edilməsi kifayət edər. Predmet sahəsinin tez mənimsənilməsi və onunla asanlıqla işləmək üçün 5-7 rubrikasının daxil edildiyi intellekt-kartından istifadə etmək lazımdır. Bu rubrikalar açar sözləri və predemti əhatə edir. Kartlar əsasında axtarış vəziyyəti təyin edilir, əsas mənbələr seçilir, onların baxılması məntiqi qurulur, sənəd massivinin təşkili üsulları və onlardan məlumatların fiksə edilməsi müəyyən edilir.

Qiymətləndirmə indikatorlarının seçilməsi: Indikatorlar hər sənəd üçün təsvir edilən sadə bibliografik təsvirdən ibarət ola bilər. Məsələn, il, nəşr ili, sənədin həcmi və s.

Mürəkkəb indikatorlar əvvəlki tətbiqi tədqiqatlardan (impakt faktor, köhnəlmə, paylanma indeksi) seçilir və ya konkret vəzifə təyin edilir. Məsələn, bibliografik soraq kitabının tərtib edilməsi üçün müəllifin nəşr aktivliyinin orta hədlərindən istifadə etmək faydalıdır. Həmmüəliflik işləri üçün sitatların orta hədləri məqsədəuyğundur.

Toplu indikatora əvvəlcədən qarşılıqlı əlaqəli olan göstəricilər daxil edilir. Məsələn "mikro axının dinamikası" indikatoruna artım tempinin ölçülərinin, köhnəlmə sürətini və mikro axındasənədin fraqmentasiya səviyyəsini təyin etmək lazımdır. İnternet-reusrların xarakteristikası üçün seçim indikatorunu dəqiqliklə seçmək lazımdır.

İndikatorlar kəmiyyət və ya formallaşdırılmış keyfiyyət göstəricilərindən yaradıla bilər. Bu halda proseslərinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün nominativ şkalalardan istifadə edilir ki, onlar da sadəcə axında prosesləri və ya halları rənaqlara ayırmağa imkan verir.

Hər bir seçilən indikator məqsədə xidmət etməli, konkret vəzifənin icra edilməsinə yönəlməlidir: empirik massivin toplanması və emal edilməsi

İnformasiya mənbələrinin toplanmasından başlayır. Təkcə ikincili (bibliografik, referativ) və cari nəşrlərin, verilənlər bazalarının tematik profili təyin edilmir, həm də onların tamlığı, sənəd axınınin əks edilməsinin tezliyi müəyyən edilir. Bu əlamətlər üzrə iki eyni səviyyəli əlamətdən müstəqil predmet rubrikası və elektron versiyası olan mənbə seçilir. Verilənlər bazası əsas prioritetdir ki, geniş axtarış aparıldıqda tam hesabatın alınmasına imkan verir. Mənbəyə daxil olana qədər orada profil nəşrlərin əks etdirilməsinin tamlığını təyin etmək lazımdır.

Dürüstlüyü dəfələrlə təyin edilmiş verilənlər bazasından aktiv istifadə edilir. Aşkar edilən sənədlər massivi müəlliflərin əlifba sırasında və ya nəşrlərin sərlövhesinin əlifba düzülüşündə düzülür. Bu zaman təkrarlanan mənbələr istisna edilir, daha sonra "sənədin əks etdirilməsinin tamlığı" əlaməti üzrə

qiymətləndirilir. Massivlərdəki boşluqlarda fiksə edilir, digər ikincili mənbələr vasitəsilə onların doldurulması haqqında qərarlar verilir.

Massivlərin tamamlanması üçün bir çox hallarda iri kitabxanaların elektron kataloqlarından və korporativ kataloqlarından istifadə etmək faydalıdır. Açar sözlər üzrə axtarış sistemləri vasitəsilə, tematik saytlar və kitab internet-mağazalarında da axtarışın aparılması məqsədəuyğundur.

Göstəricilərin ölçülməsi və ya seçilməsi prosesi sorğu üçün əhəmiyyətli olan hər bir əlamət üzrə massivdə yerləşdirilməlidir- xronologiya, işıq üzü görməsi, nəşr yeri, nəşriyyatın adı, jurnal və ya nəşriyyatın adı və s. göstəricilər səvdələrdə fiksə edilir, sadə statistik edmlə edilir, indikatorların orta hədləri hesablanır, orta hədlərdən kənara çıxmalar, faiz nisbəti təyin edilir.

Nəticə: Məqalədə sənəd axınınin tədqiqinə dair qiymətləndirmə indikatorlarının seçilməsi, tədqiqat məqsədinin konkretləşdirilməsi kompleks şəkildə təhlil olunmuşdur. Aparılan araşdırmalar zamanı məlum oldu ki, sənəd axınınin tədqiqinin tətbiqində alınan nəticələrin interpretasiyası dəqiq aparılmalı, massivdə məhdudiyətlər, istifadəçinin sorğusu, tətbiqi tədqiqatın məqsəd və vəzifələri nəzərə alınmalıdır. Sənəd axınınin tədqiqinə dair tətbiqi tədqiqatlar fondların kompleksləşdirilməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yaradılmış informasiya məhsulları və xidmətlərinə tələbatın xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılması, informasiya müəssisələrinin işinin kordinasiyası və planlaşdırılması, mövcud müəssisənin intellektual və maddi resurslarının optimal istifadəsi, sənəd axınınin işlənməsi zamanı texnoloji nəzarətin gücləndirilməsi, dünya informasiya bazarında dəqiq pozisiya almağın qeyri-mümkün olduğu müasir şəraitdə marketinq tədqiqatlarının aparılması ilə bağlı olan bir çox sistem daxili məsələləri həll etməyə imkan verir. Məqalədə həmçinin sənəd axınınin tədqiqi və dövriyyəsi sisteminin yaradılması və idarə olunması, üstünlükləri göstərilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Изучение структуры документального потока. Режим доступа: <http://www.fellowmanage.ru/xins-632-1.html>
2. Структура документального потока. Режим доступа: <http://studopedia.org/8-25581.html>
3. Суо Нацуми. Документальный поток: структура и закономерности развития. Режим доступа: <http://m.diary.ru/~shamomist/p209503775.htm?oam>
4. Лазарев В.С. "Библиометрия," Вопросы библиографоведения и библиотековедения: межвед. сб. Минск, 1991, Вып. 12, с.3-18.
5. Гохберг, Л.М., Сагиева Г.С. Российская наука: библиометрические индикаторы. Форсайт, 2007, №1, с.44-53.